

СТЕПАН ШАГАЙДА ОЧИМА СИНА

Основу публікації становлять спогади про дитячі роки сина визначного українського актора Степана Шагайди, проведені ним в Одесі й Києві в кінематографічному середовищі ВУФКУ. Олександр Шагайда оповідає про епізоди зйомок батька в його найкращих ролях, про спілкування з друзями-актерами та про побут Київської кінофабрики початку 1930-х років.

Ключові слова: Шагайда, Курбас, Довженко, кінофабрика, роль, актор, фільм, багатотиражка.

Основу публікації складають воспоминання о детских годах сына выдающегося украинского актера Степана Шагайды, проведенных ним в Одессе и Киеве в кинематографической среде ВУФКУ. Александр Шагайда повествует об эпизодах съемок отца в его лучших ролях, об общении с друзьями-актерами, о быте Киевской кинофабрики начала 1930-х годов.

Ключевые слова: Шагайда, Курбас, Довженко, кинофабрика, роль, актер, фильм, многотиражка.

The basis of the publication constitute memories of the son of a prominent Ukrainian actor Stepan Shahayda about childhood spent in Odessa and Kiev at the VUFKU cinematic surroundings. Olexandr Shahayda narrates the episodes about his father shooting in his best roles, communicating with fellow actors and about the life of the Kiev film studio at the beginning of 1930th.

Keywords: Shahayda, Kurbas, Dovzhenko film studio, role, actor, film, factory newspaper.

У когорті українських кіноакторів першої половини ХХ століття Степан Васильович Шагайда (Шагадин) (9.01.1896 – 20.01.1938) посідає одне з чільних місць. На час приходу в кіно у 1924 році його акторська індивідуальність була рівною мірою сформована на рідкість насиченою подіями біографією і сценічним досвідом, набутим у «Березолі». Підлітком він був служкою у церкві Св. Юра у Львові, два роки провів послушником у Почаївському монастирі, опановуючи малярство в іконописній майстерні. Воював у складі Богданівського полку Січових Стрільців і служив в особистій охороні гетьмана Скоропадського. У 1918–1919 воював рядовим у складі петлюрівського війська. Встиг побувати і в лавах Червоної армії, а 1922 року вступив до «Березоля», де успішно зіграв кілька різнопланових ролей. Співпраця із О. Довженком почалася 1926 року зі зйомок фільму «Вася-реформатор», а згодом Шагайда зіграв батька головного героя в картині режисера «Іван» (1932), вклавши в цей образ весь драматизм долі селянина, змушеного відірватися від своєї землі й шукати порятунку на чужому для нього промисловому будівництві під час Голодомору.

1935 року О. Довженко фільмує Шагайду в «Аерограді» в ролі мисливця Глушака, все життя якого пов'язане з тайгою. Старий Глушак рухається давно звіданими стежками рідних лісів повільно й розважливо. Він, подібно до Тіля Уленшпінгеля, дух своєї землі. Радянська влада змінила все у знайомому йому світі: вирубуються дерева, щоб будувати місто майбутнього; реалії нового ладу вимагають вбивства людини, з якою Глушак поєднували 50 років дружби. Якщо вже належить стратити друга, Глушак вирішує зробити це власноруч. Шагайда, з його досвідом участі в громадянській війні по обидва боки барикад, грає епізод розстрілу кращого друга глибоко драматично, піднімаючи його до рівня грецької трагедії. «Будьте свідками моєї печалі, – звертається він до глядачів, опускаючи після пострілу гвинтівку. Погляд його застигає у відчаї. – Убив своєю рукою Василя Петровича Худякова, 60-ти років». Після виходу на екран фільму «Аероград» С. Шагайда розповідав: «Глушак – це краща з моїх робіт у кіно. Цей образ я виносив в собі до певної його зрілості і в ньому полюбив навіть самого себе, що дуже рідко буває у актора...»¹.

За тринадцять років роботи в кіно актор знявся у 22-х стрічках, більшість з яких належить до класики українського мистецтва. Плідно співпрацював із провідними режисерами Одеської і Київської кіностудій. Серед найкращих його екранних робіт – стрічки «Перлина Семіраміди» (1929) Г. Стабового, «Перекоп» (1930) І. Кавалерідзе, «Кришталевий палац» (1934) Г. Гричера-Чериковера. У ролі легендарного опришка Устима Кармелюка в пригодницькій романтичній драмі Фавста Лопатинського «Кармелюк» (1931) Шагайда міг конкурувати з лаврами Еррола Флінна у «Капітані Бладі» («Captain Blood», 1935) Майкла Кертіца. Натомість «Кармелюк» у готовому вигляді був заборонений як націоналістичний твір і спричинився до звинувачень Лопатинського і Шагайди в українському буржуазному націоналізмі. Радянське керівництво вочевидь вбачало історичну аналогію між боротьбою Кармелюка проти російського самодержавства у 1830-ті роки із прагненням України до самостійності у 1930-ті роки.

1937 року Шагайда зіграв у музичній комедії І. Пир'єва «Багата наречена», яка вийшла вже після смерті актора. За роль носія кращих якостей людини з народу – життєвого досвіду, щедрого почуття гумору, щирої й доброзичливої натури – перукаря Сидора Балаби в цій картині Шагайда був висунутий на здобуття звання заслуженого артиста республіки. Та 18 грудня 1937 його було заарештовано за звинуваченням у проведенні шпигунської діяльності на користь буржуазної Польщі й антирадянській агітації (ст.ст.54-6 і 54-10 КК УРСР) і розстріляно 20 січня 1938 року. Відомостей про місце виконання вироку й поховання в архівних матеріалах не збереглося. У листопаді

1958-го після численних звернень вдови актора до офіційних органів, родина отримала довідку про його посмертну реабілітацію. У Тернополі на його честь названо вулицю.

Історіографічна база даних про життя і творчість Степана Шагайди і митців його генерації вкрай мала і має переважно офіційний характер, витриманий в дусі радянської ідеології: статті й огляди в тогочасних журналах «Кіно», «Радянське кіно», газеті «За більшовицький фільм» тощо. Тому особливої цінності набуває текст, в якому в суто людському вимірі постає образ видатного артиста, яким він запам'ятовувався синові – Олександрові Степановичу Шагайді. Спогади О. Шагайди про його дитячі роки в Україні, люб'язно надані мені для публікації сином Олександра і онуком Степана Шагайди – Андрієм Шагайдою, у повному обсязі оприлюднюються вперше. Рід Шагайди по чоловічій лінії триває. Сьогодні його наймолодшим представником є правнук Степана Васильовича, син Андрія Шагайди Павло.

СПОГАДИ ОЛЕКСАНДРА ШАГАЙДИ ПРО БАТЬКА

Народився я 10 лютого 1926 року в Києві на Левашівській вулиці (Печерськ).

Батько мій, Шагайда Степан Васильович, у той час працював актором у театрі «Березіль», яким керував талановитий режисер Курбас Олександр Степанович. Батько і мати, Антонівська Валентина Миколаївна, яка до мого народження теж працювала в тому ж театрі актрисою (на другорядних ролях) і акомпаніатором на фортепіано одночасно, дуже поважали Курбаса, на його честь назвали мене Олександром. Таким чином, я теж став, як і Курбас, Олександром Степановичем.

На знімку: Степан Шагайда з дружиною Валентиною Антонівською, новонародженим сином Олександром і матір'ю дружини Наталією Смутьською. Київ, 1926 р.

Мої спогади розпочинаються з Одеси, на кінофабрику якої (так у той час називалися кіностудії) батька запросили зніматися в кінофільмах. Мені тоді були 3–4 роки. Ми знімали кімнату в будиночку дачного типу.

У 1930 році батько отримав запрошення працювати на Київській кінофабриці. Ми переїхали в Київ і зняли кімнатку в Дикому провулку. Мама, як і в Одесі, не працювала. Напевно, нам вистачало заробітку батька (він дуже багато працював). Прожили ми тут не більше року, після чого батькові кінофабрика виділила у своєму будинку, розташованому поряд з нею на Брест-Литовському шосе (тепер проспект Перемоги), окрему квартиру. Це було в 1931 році.

Та сталося непорозуміння. Коли ми з речами приїхали в цей будинок, квартира, призначена нам, була вже кимось зайнята. Після досить бурхливої сцени між батьком і якимось нахабою, що забарикадувався в нашій квартирі, присутній при цьому представник кінофабрики, після переговорів з дирекцією, запропонував нам квартиру в будинку на території кінофабрики. І ми перебралися туди.

Це був двоповерховий будинок. На першому поверсі в лівому крилі розташовувалася їдальня, а в правому – редакція і друкарня місцевої відомчої газети. Не пам'ятаю достеменно, як вона називалася – «За більшовицьке кіно»³ або щось подібне. На другому поверсі містилися чотири квартири. Поряд з нами жив комендант кінофабрики Каминський, навпроти – режисер Лазар Френкель⁴, а навскоси від нас – оператор Микола Топчій⁵.

Квартира складалася з двох кімнат, кожна розміром близько 20-ти квадратних метрів, кухні, туалету, ванни, балкону і передпокою. Опалювалися приміщення однією спільною для обох кімнат піччю. Топили дровами і вугіллям. Ванною ми не користувалися, оскільки для неї треба було воду гріти на плиті, для якої теж потрібні були дрова і вугілля. Вона нам служила коморою. Милися ми в міській лазні – навпроти кінофабрики або в одній з душових, яких було чимало у будівлях кінофабрики. Їжу готували на примусі.

У 1932 році почався на Україні справжній страшний голод. Я бачив на вулицях людей, які вмирили лежали на землі. В основному це були мешканці навколишніх сіл, які прийшли в місто з надією знайти щось поживне. Але, на жаль, у містян становище було ненабагато кращим. Голодували всі. Виручало те, що деякі категорії працівників отримували мізерні пайки на підприємствах. Батько, пам'ятаю, приносив щодня

по невеликому шматочку чорного хліба і по дві картоплини. Мама чистила картоплю і варила її й лушпиння. Батько категорично відмовлявся їсти картоплю, а їв лише лушпиння. Яюсь мама випадково знайшла каву й напекла з неї оладки. Ото була смакота! Від недоїдання (від голоду!) і слабкості під час зйомок батько впав зі сходів і зламав собі ногу. Його на директорській машині відвезли в поліклініку, а потім додому.

У восьмирічному віці 1 вересня 1934 р. я пішов до школи. Українська школа № 71 (були в Києві й російські школи), в яку мене записали, знаходилася по інший бік Брест-Литовського шосе. При цьому в школу треба було пройти через усю велику територію кінофабрики, перетнути трамвайну лінію і шосе, а потім ще пройти далі вулицею. Ходив до школи сам, без супроводу. Провчився сім років і лише на самі п'ятірки. Мав багато приятелів. У класі знали, що я син кіноартиста, тому часто просили провести на територію кінофабрики, яка охоронялася озброєною відомчою охороною. У мене, як і у моїх батьків, була постійна перепустка на кіностудію. А на будь-якого мого приятеля, який приходив зі мною, виписувалася тимчасова перепустка. На території кіностудії і в її павільйонах можна було побачити, як знімаються кінокартини, зустріти відомих тоді артистів, таких як Алейников⁶, Андреев⁷, Бернес⁸, Жизнева⁹, Окуневська¹⁰ та інших.

Тато вважався одним з провідних артистів Київської кіностудії і почав добре заробляти. Батьки змогли найняти хатню робітницю. Вона мало що вміла, і мама її навчала азам домогосподарства. Сама ж мама з властивою їй енергією взялася до коректорської роботи в редакції, що містилася під нашою квартирою. Мала гарну освіту й завзяття, тому їй знадобилося небагато часу, щоб освоїти цю складну, я вважаю, професію. Гроші за цю роботу мама не отримувала – вона працювала, як то кажуть, на громадських засадах. Крім того, її частенько залучали для перекладів з англійської мови.

Мама дуже любила музику, але у нас ніколи не було свого піаніно. Часом увечері, коли всі після робочого дня йшли додому, завідувач музичним відділом кіностудії Белза¹¹ люб'язно надавав мамі можливість відвести душу грою на роялі в музичному кабінеті – залишав їй ключі від нього. Мама натхненно грала Шопена, Бетховена, Ліста, Чайковського... Я іноді теж приходив туди і, тихенько сидячи поруч, слухав спочатку з цікавістю, а потім й із задоволенням її гру. І коли в школі я дізнався, що у Будинку культури заводу «Більшо-

вик» (поряд з Пушкінським парком) можна записатися до музичної школи, я, нічого не кажучи батькам, пішов туди на прослуховування. Це було в 1936 році, коли мені було 10 років. Школа мала чотири класи: фортепіано, скрипки, віолончелі та балету. Мені дуже хотілося записатися в клас балету, але я чомусь вважав, що для балету у мене занадто товсті ноги, і записався в клас скрипки. Викладач перевірів, чи є у мене слух, і сказав: «Ми тебе приймаємо. Наступного разу приходь із скрипкою».

Я прийшов додому і повідомив цю несподівану новину батькам. Вони відразу ж поїхали в магазин, купили скрипку розміром $\frac{3}{4}$. Тато замовив в столярному цеху кіностудії футляр для неї, а сам змайстрував мені попітр для нот (він любив столярувати у вільний час: зробив табуретки для кухні, етажерку для книг, спальний тапчан та інші речі). Я навчався гри на скрипці і на фортепіано. Домашні завдання на скрипці я виконував удома, а на фортепіано – у знайомих, які жили поза територією кіностудії. До кінця навчального року я грав вже невеликі п'єски Гедике, Вебера й інших композиторів. Батько одного разу послухав, як я грав, готуючись до концерту. Акомпанувала мені мама. Я помітив, як на його очах з'явилися сльози.

«Дорогі мої, – сказав батько після невеликої паузи, – тепер я можу бути спокійним. Якщо зі мною щось станеться, ви завжди зумієте заробити собі на шматок хліба». До речі, вдома ми розмовляли українською.

Я не писатиму про батька те, що вже написано в спогадах про нього його друзями і просто знайомими в журналах, газетах і книгах. Тут я хочу розповісти тільки про наші з ним взаємини, про те, що я знаю не з чужих вуст.

Я пишу увесь час «тато», «про батька». Для мене досі це звучить незвично. Скільки я себе пам'ятаю, з раннього дитинства, я називав його просто: «Стьопа». І він ніколи не ображався на мене за це. Дивно, що маму я завжди звав «мамою», а батька чомусь на ім'я. Лише тепер це спало мені на думку, і мені здається, що в цьому був якийсь сенс. Батько ставився до мене, як до свого товариша, попри різницю в роках. У свої рідкісні вільні хвилини він багато часу приділяв мені – брав з собою на стадіон «Динамо» вболівати за київських футболістів, пояснював правила гри і розповідав про футбол загалом. Купив мені два – справжні! – м'ячі: футбольний і волейбольний. Навчав основам цих ігор (я досі їх найбільше люблю). Купив справжній (не настільний) більярд, трохи менший за звичайний. Ми його поставили

посередині моєї кімнати: на щастя, меблів у нас було мало, а місця багато. Подарував мені велосипед, знову-таки справжній – двоколісний! В ті часи таке багатство, як більярд і велосипед, було рідкістю і предметом заздрощів багатьох хлоп'ят. Тато навчив мене грати в шахи. Коли в одному з центральних кінотеатрів на Хрещатику демонстрували вперше кольорові американські фільми «Кукарача» і «Міккі Маус», я саме хворів на грип. Батько загорнув мене в ковдру, взяв на руки (мені були тоді років 6 – 7) і повіз на трамваї в центр, щоб я міг побачити це диво тих часів.

Лише одного разу впродовж нашого недовгого спільного життя батько розсердився на мене і почастивав ляпанцем нижче пояса. А було це так. Навіщоось знадобилося мені вийти на сходовий майданчик. Я був удома сам, а двері від протягу зачинилися, замок клац – і все. Стою я під дверима, зажурившись, думаю, що мені тепер робити: ключі залишилися в квартирі. А тут повернувся батько. У гримі, в тюремному одязі. Тоді в павільйоні кіностудії знімали фільм «Кришталевий палац»¹², в якому батько грав роль німецького скульптора, антифашиста. Саме знімали епізод: скульптор Бруно у в'язниці. Батька відпустили поїсти не більше, ніж на півгодини. І ось він з досади лягнув мене, а сам поліз на дах, з даху по водостічній трубі – на балкон, а там і в квартиру. Добре що було літо і балконні двері лишались прочинені.

Батько ніколи не хворів. Я не пам'ятаю, щоб він коли-небудь лежав хворим у ліжку. Виняток склав лише випадок, коли він зламав ногу. Він був високим, з широкими раменами, сильним і дуже добрим. Він роздавав мій одяг, з якого я виростав, усім хлопцям, хто, на його думку, цього потребував. А потребував багато хто.

Найкращим другом батька був Степан Йосипович Шкурат¹³, тоді вже заслужений артист України, а в минулому – сільський пічник і учасник церковного хору. Бас був у нього видатний, і співав він чудово. До війни режисер І. Кавалерідзе поставив фільм-оперу «Запорожець за Дунаєм», де Шкурат грав і співав Карася, а батько зіграв незначну роль рибалки. Вони разом знімалися у фільмах Довженка «Іван» і «Аероград». У рідкісні вільні батькові дні ми родиною виїздили на Труханів острів на Дніпрі. Батько запрошував, коли траплялась нагода, і свого тезку. Там ми купалися, засмагали, вудили рибу. Дуже любили обидва Степани боротися. Борня була відчайдушна. Досі пам'ятаю, як я потерпав за батька. Шкурат був теж потужної статури, як і батько, але борював-

ся з таким могутнім ревінням, що у мене душа в п'яти тікала. Так само бувало і в Лубнах, де ми з мамою жили влітку, коли там знімався «Запорожець за Дунаєм».

До числа його друзів можна віднести також артистів Лисовського¹⁴, Капку¹⁵, Гайворонського¹⁶, Свашенка¹⁷. Уся ця компанія любила іноді розіграти кого-небудь або пожартувати. Мені батьки якось подарували металеву скарбничку з ключиком. Я туди збирав копійки. Одного разу Капка (комік в житті і на сцені, маленького зросту, шупленький) побачив у мене цю скарбничку і попросив до завтра дати йому жменю копійок. Я, звісно, їх йому позичив, не здогадуючись, що він з ними робитиме.

«Поїхали, хлопці, на Хрещатик, – сказав він своїм товаришам, – я вам покажу виставу!»

Повернувшись, батько з реготом розповів нам з мамою, що втнув там Капка.

Тоді на центральній вулиці Києва міліція суворо стежила там, щоб ніхто не переходив вулицю в недозволеному місці. Інакше – штраф 3 карбованці. Капка залишив на площі своїх товаришів, щоб спостерігали за його діями, а сам з манерами сільського дядька (артист же!) перетнув вулицю в недозволеному місці на очах у міліціонера. Тут же, звичайно, пролунав свисток.

«– Громадянине! Ви порушили правила переходу через вулицю. Платіть 3 карбованці!»

Капка дістає з кишені копійки і починає їх відлічувати.

– Одна, дві, три, чотири... – І так далі до якогось-небудь числа, після чого зойкав: – Тьху ти, здається, помилився, передав копійку». – І починав лічити знову.

Це тривало довго: то передав, то недодав і щоразу починав лічити спочатку. Міліціонер стоїть і увесь кипить. Не має він права не прийняти штраф копійками, адже це державна монета. Потім терпець йому увірвався:

«Забирай свої копійки й щезни, щоб я тебе більше не бачив!»

«Багату наречену»¹⁸ знімали в Каневі. Ми з мамою жили там протягом усіх зйомок. Там, на Дніпрі, я навчився плавати.

Іноді і я знімався у фільмах. Звичайно, в невеликих епізодах.

У фільмі «Червона хустина»¹⁹ Френкеля я грав панича. У «Наталці-Полтавці»²⁰ – простого сільського хлопчину. Козловський²¹ у цьому фільмі-опереті грав і співав Петра. Під час зйомок, я пам'ятаю, прийшла подивитися на зйомки англійська принцеса! Чи не вона зараз – королева Англії?!

А коли я знімався в першому кольоровому фільмі²², поставленому на Київській кіностудії, мене загримували так, що, коли я прийшов додому поїсти, мене наш собака Пупс не упізнав і не хотів пускати в квартиру. За зйомки непогано платили. Карбованців десь до 8–10. Ці гроші мені батьки дозволяли використати на власний розсуд. Я часто ходив дивитися на зйомки. Якось, коли знімався фільм «Я люблю»²³, на знімальному майданчику я познайомився з дівчинкою, яка грала внучку шахтаря Варку. Коли вона не була зайнята в зйомках, я на правах місцевого жителя водив її по павільйонах, по території і знайомив з усіма закутками кіностудії. Потім у павільйоні ми грали з нею в піжмурки, ховаючись в декораціях. Знайомлячись, вона представилася мені «Гуля Корольова»²⁴, а я

Онук Степана Шагайди Андрій Шагайда у Тернополі на вулиці, названій на честь його діда. 2012 р.

їй – «Лесь Шагайда» (так мене завжди звали вдома: Лесь). Після війни я прочитав про неї книгу Олени Ільїної «Четверта висота», в якій описується її коротке життя і героїчна смерть на фронті. Вона була на чотири роки старшою від мене. На час знайомства мені було 10 років, їй – 14.

Кожного вихідного дня (тоді була шестиденка, і вихідні щомісяця припадали на ті самі числа – 6, 12, 18, 24, і 30) пожежникам і охоронцям видавали по одному фільму для перегляду з архіву кінофільмів. Показували як наші, так і зарубіжні фільми. Я завжди ходив на ці перегляди.

Тато був у розквіті фізичних і творчих сил. Вів активну громадську діяльність, як депутат райради часто зустрічався з виборцями. Завжди намагався відреагувати на скарги і обов'язково допомогти. Крім того, батько часто виїжджав на кінофестивалі, де виступав перед глядачами. Останнім часом йому підвищили платню – отримував 2000 карбованців на місяць. На той час це було дуже і дуже пристойно. Я пам'ятаю, коли наша хатня робітниця ішла на ринок, мама їй давала 50 карбованців, яких вистачало, щоб забезпечити харчами всю нашу сім'ю разом з нею самою на кілька днів.

Восени 1937 року вийшов на екрани фільм І. Пир'єва «Багата наречена», в якому брали участь, окрім мого батька, артисти Курихин²⁵, Ладиніна²⁶, Любезнов²⁷ та інші. Цей фільм мав великий успіх не лише у рядових глядачів, а й у вищого керівництва того часу. Згори дали розпорядження представити основних учасників творчої групи фільму до урядових нагород і почесних звань. Батько був теж у списку. Та в грудні доля нашої сім'ї круто змінилася.

17 грудня 1937 року я з батьком домовився, що завтра, у вихідний день, поїдемо купувати мені те, про що я давно по хлоп'ячому мріяв: духову рушницю. Таку, якою тепер стріляють у тирі. Тоді продавалися вони в магазинах. Я ніяк не міг заснути в передчутті завтрашнього дня.

Вранці, 18 числа, прокидаюся – і не можу зрозуміти, що сталося. Мама плаче ридма і збирає розкидані по квартирі речі.

«– Мамо, що сталося?»

– Стюпу заарештували.

– За що?

– Не знаю».

Пізніше, трохи заспокоївшись, розповіла.

Після дванадцятої ночі пролунав стук у двері. Батьки ще не спали. Мама читала. Батько сидів біля радіоприймача і крутив ручку, перебираючи станції. Приймач – СВД-9 з оптичним оком для

тонкого налаштування – остання новинка. Батько його купив місяць тому замість нашого старенького СІ. Ловити станції усіх країн світу було для нього великою насолодою. Мама відчинила двері. Увійшло двоє чоловіків у формі НКВС у супроводі нашого сусіда Каминського. Пред'явили ордер на обшук і арешт. Батько сполотнів, побілів мов стіна. Поки робили обшук, перетрушуючи одяг, білизну, книги, мої іграшки, батькові й мамі не дозволяли розмовляти. І лише коли дозволили на виході попрощатися, мама запитала у батька:

«– Стюпо, скажи чесно, ти в чому-небудь винен?»

– Присягаюся найдорожчим для мене – життям мого сина, що я ні в чому не винен!» – відповів він із сльозами в голосі, підійшов до мене, сплячого, і поцілував, прощаючись, в лоб.

За три тижні, якщо на той час він ще був живий, 9 січня 1938 року йому виповнилося лише 42 роки. Мамі були 32 роки, а мені ще не було 12-ти.

Ми з мамою були абсолютно впевнені, що це просто якась помилка, що там у всьому розберуться і відпустять його, що треба трохи потерпіти і почекати, а там знову буде все добре.

¹ Шагайда С. Моя робота в «Аерограді» / Степан Шагайда // Вітчизна. – 1996. – № 5–6. – С. 97.

² Шагайда Олександр Степанович (10.02.1926, м. Київ – 28.08.1985, м. Москва) – син Степана Шагайди. В дитинстві зіграв епізодичні ролі в картинах «Червона хустина» Л. Френкеля (панич), «Нагала Полтава» І. Кавалерідзе (сільський хлопчик). Коли заарештували Степана Васильовича, Олександрові було 11 років. У 14 років він почав працювати на літніх канікулах учнем електрика, щоб якимось підтримати маму. Коли почалася війна, Олександрові було 15 років, він закінчив 7-й клас. Додавши собі зайвий рік, добровільно записався в протитанкову роту винищувального батальйону. При прориві з оточення – у вересні 1941 р. – був поранений і потрапив у полон, в госпіталь для військовополонених у Борисполі. Його мама, Антонівська Валентина Миколаївна, знайшла його там, через декілька днів принесла цивільний одяг і, нібито вони когось відвідували там удвох, вивела його звідти. У березні 1942 р. його відправили до Німеччини на «громадські роботи». Наймитував у німецького фермера, потім працював електриком на заводі. Звільнений навесні 1945 року військами союзників. Після переміщення в радянську окупаційну зону його призвали на службу в Червону армію. Служив у Чехії, Польщі. У вересні 1950 року демобілізувався і приїхав до Москви, де тоді жила його мама. Влаштувався працювати електромонтером і пішов до школи. Олександрові знову довелося йти в 7-й клас, оскільки жодних документів у нього не залишилося, а продовжувати навчання у вечірній школі робочої молоді без довідки про закінчення семирічки не допускали. У січні 1951 р. був висланий з Москви: не мав

свідомості про народження і через те не міг отримати паспорт і пропуску. Поїхав спочатку в Київ, а потім на Донбас, у Кадіївку (тепер – Стаханов), де влаштувався працювати на шахту електромонтером. Там знову пішов у школу, втретє в 7-й клас. У серпні 1952 р. подав документи і був прийнятий у Політехніку зв'язку ім. Подбельського в Москві. Вчився, паралельно працював. У 1953 р. після закінчення першого курсу відразу перевівся на третій курс Всесоюзного заочного електромеханічного технікуму. Там упродовж одного року склав усі предмети за другий і за третій курс і закінчив технікум у 1957 р. з відзнакою. У 1955 одружився на Катерині Тимирязевій. З 1960-го по 1982 рр. О. Шагайда працював у тресті «Міськгідроміст», обіймаючи посади старшого інженера дільниці, начальника дільниці, головного інженера Управління з експлуатації міських інженерних споруд. У 1982 р. після інфаркту вийшов на пенсію по інвалідності. Помер 28 серпня 1985 року. Похований у Москві, на Рогожському кладовищі. *Ці відомості надано сином О. С. Шагайди Андрієм Олександровичем Шагайдою.*

³ «За більшовицький фільм» – багатотиражна газета Київської кінофабрики (згодом кіностудії). Виходила у 1930-ті роки. За аналогією з мосфільмівською багатотиражкою «За большевистский фільм» висвітлювала різні аспекти студійного кіновиробництва.

⁴ Френкель Лазар Самійлович (1904 – 1978) – український актор, сценарист і режисер. Закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка (1923). Працював у театрі. З 1927 – на Київській кінофабриці. Знявся у кінокомедії О. П. Довженка «Вася-реформатор» (1926). Як режисер ігрового кіно видавав перевагу дитячій тематиці, майстерно працюючи з маленькими акторами. Поставив фільми «Сам собі Робінзон» (1929), «Свій хлопець» (1931), «Червона хустина» (1934), «Дивний сад» (1935), «Том Соєр» (1936). З 1947 – режисер Української студії хронікально-документальних фільмів.

⁵ Топчій Микола Павлович (1905 – 1973) – український кінооператор. Закінчив Одеський кінотехнікум (1929). Працював на Одеській кінофабриці ВУФКУ, на Київській студії «Українфільм», на Київській студії хронікально-документальних фільмів. Навесні 1945 був незаконно заарештований і засуджений на 10 років таборів. Звільнений достроково в 1953 р. Працював з режисерами В. Юнаківським, І. Кавалерідзе, А. Роомом, М. Донським, І. Шмаруком, В. Довганем та ін. Був оператором-постановником картин «Млин на галєвині» (1927), «Злива» (1929), «Перекоп» (1930), «Вовчий хутір» (1931), « Коліївщина» (1933), «Вітер зі Сходу» (1940), «Дорогою ціною» (1957), «А тепер суди...» (1966) та ін.

⁶ Алейников Петро Мартинович (1914 – 1965) – російський і український кіноактор. Знявся у фільмах «Семеро сміливих» (1936), «Трактористи» (1939), «Гомони, містечко» (1939), «Велике життя» (1939), «Непереможні» (1942) та ін. Його творчості присвячено фільм «Петро Мартинович і роки великого життя» (1974).

⁷ Андрєєв Борис Федорович (1915 – 1982) – російський і український актор, н. а. СРСР (1962). Виконав ролі у фільмах «Трактористи» (1939), «Велике життя» (1939), «Богдан Хмельницький» (1941), «Дві бійці» (1943), «Кубанські козаки» (1949), «Доля Марини»

(1953), «Ілля Муромець» (1956), «Чоботи некруто» (1978) та ін.

⁸ Бернес Марк Наумович (Нейман, 1911 – 1969) – український і російський актор театру і кіно, співак. Н. а. РРФСР (1965). Зіграв у фільмах: «Шахтарі» (1937), «Винищувачі» (1939), «Велике життя» (1939), «Дві бійці» (1941), «Тарас Шевченко» (1951), «Женя, Женечка і «Катюша» (1967) та ін.

⁹ Жизнева (Жизневська) Ольга Андріївна (1899 – 1972) – російська і українська актриса театру і кіно. Н. а. РРФСР (1969). Зіграла у фільмах: «Процес про три мільйони» (1926), «Привид, який не повертається» (1929), «Суворий юнак» (1936), «Черевички» (1944), «Гранатовий браслет» (1964), «Доживемо до понеділка» (1968) та ін.

¹⁰ Окуневська Тетяна Кирилівна (1914 – 2002) – російська і українська актриса театру і кіно. З. а. РРФСР (1947). За звинуваченням в антирадянській пропаганді відбула покарання в таборах з 1948 по 1954 рр., зокрема у Джезказгані разом з українською актрисою Марією Ростиславівною Капніст. Зіграла в фільмах: «Пампушка» (1934), «Гарячі деньки» (1935), «Майська ніч» (1940), «Це було в Донбасі» (1945), «Давид Гурамішвілі» (1946), «Повернення резидента» (1982), «Дике кохання» (1993) та ін.

¹¹ Белза Ігор Федорович (1904 – 1994) – український і російський музикознавець, композитор, історик культури, з. д. м. РРФСР (1974). Закінчив Київську консерваторію (1925). У 1930–1937 рр. керував музичним відділом Київської кіностудії. З 1942 працював у Москві.

¹² «Кришталевий палац» (1934) – фільм Григорія Гричеря-Чериковера про участь німецької інтелігенції у боротьбі з соціальною несправедливістю. С. Шагайда зіграв архітектора Мартина Бруно. Картина демонструвалася 2006 року в Києві в рамках семінару «Взаємозв'язки українського та німецького кіно (30–80-ті роки ХХ століття)» із коментарем німецького мистецтвознавця Г.-Й. Шлегеля.

¹³ Шкурат Степан Йосипович (1886 – 1973) – український актор театру і кіно, з. а. РРФСР (1935), н. а. УРСР (1971). Створив низку яскравих характерних образів у стрічках І. Кавалерідзе, О. Довженка, І. Савченка, М. Донського, С. Параджанова. Знявся у фільмах: «Злива» (1929), «Земля» (1930), «Іван» (1932), «Чапаєв» (1934), «Наталка Полтавка» (1936), «Запорожець за Дунаєм» (1937), «Тарас Шевченко» (1951), «Дорогою ціною» (1957), «Українська рапсодія» (1961), «Вій» (1967). Акторський дует С. Шагайди і С. Шкурата в картині О. Довженка «Аероград» (1935) належить до найвидатніших здобутків українського кінематографа.

¹⁴ Лисовський Володимир Володимирович – український і білоруський актор театру і кіно. Працював в Одеському українському драматичному театрі у першій половині 1920-х. У 1924–1925 – актор Харківського драматичного театру ім. І. Франка. У повоєнні роки грав на сцені Брестського театру драми і музики. Знявся у стрічках: «Тарас Шевченко» (1926), «Ягідка кохання» (1926), «Митя» (1927), «Черевички» (1927), «Проданий апетит» (1928), «Прометей» (1936), «Троє з однієї вулиці» (1936), «Кармелюк» (1938), «Гомони, містечко» (1939) та ін. Разом із С. Шагайдою виконав головні ролі у фільмі Олександра Соловйова «Фронт» (1931) про запровадження механізації на шахтах Донбасу.

¹⁵ Капка (Капкунов) Дмитро Леонтіївич (1898 –1977) – український актор театру і кіно, з.а. України (1957). Навчався на екранному відділенні Вищих кінокурсів у Варшаві (1921 – 1922). Один з улюблених акторів О. Довженка. Зіграв понад 100 ролей у фільмах: «Остап Бандура» (1924), «Ягідка кохання» (1926), «Октябрюхов і Декабрюхов» (1928), «Шкурник» (1929), «Отаман кодр» (1958), «Наймичка» (1963), «Пропала грамота» (1972) та ін. Знявся у кількох стрічках разом із С. Шагайдою.

¹⁶ Гайворонський Михайло – український актор. Знявся у фільмах: «Вовчі стежки» (1930), «Чорні дні» (1930), «Генеральна репетиція» (1931), «Іван» (1932), «Червона хустина» (1934) та ін. Створив галерею екранних образів кулаків.

¹⁷ Свашенко Семен Андрійович (1904 – 1969) – український і російський актор театру і кіно. Закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка (1925). Знімався у фільмах: «Звенигора» (1927), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930), «Перекоп» (1930), «Овід» (1955), «Балада про солдата» (1959) та ін. Знявся у кількох стрічках разом із С. Шагайдою.

¹⁸ «Багата наречена» (1937) – фільм Івана Пир'єва. С. Шагайда зіграв у ньому свою останню роль – перукаря Сидора Васильовича Балабу.

¹⁹ «Червона хустина» (1934) – фільм Лазаря Френкеля за сценарієм А. Варавви. Музику написав Б. Лятошинський. Екранізація однойменного оповідання А. Головка.

²⁰ «Наталка-Полтавка» (1936) – екранізація опери Миколи Лисенка. Режисер і автор сценарію – Іван Кавалерідзе, музичний редактор – Володимир Йориш.

²¹ Тут автор припускається помилки: у здійсненій 1936 року кіно постановці «Наталки-Полтавки» в ролі Петра знявся тенор Київської опери Микола Платонов (Слуцький), а не Іван Козловський.

²² «Сорочинський ярмарок» (1938) – перший український кольоровий фільм. Режисер – Микола Екк. Візуальний образ картини створено художником Василем Кричевським і оператором Миколою Кульчинським.

²³ «Я люблю» (1936) – фільм, у якому Леонід Луков почав розробляти шахтарську тему, найуспішніше втілену ним у «Великому житті» (1939).

²⁴ Корольова Гуля (Маріонелла Володимирівна) (1922 – 1942) – українська актриса. Знімалася в кіно з трьох років. Зіграла ролі у фільмах: «Каштанка» (1926), «Баби рязанські» (1927), «Дочка партизана» (1935), «Сонячний маскарад» (1936), «Я люблю» (1936). У 1930-ті роки мешкала в Києві в родині українського композитора Пилипа Козицького. Учасниця Другої світової війни. Загинула геройською смертю в бою поблизу хутору Паншине на березі Дону.

²⁵ Курихин Федір Миколайович (1882 – 1951) – російський актор театру і кіно комічного амплуа. У 1906 закінчив драматичні курси при Александринському театрі. Працював у театральних трупах Петербурга і провінції. У 1919 разом із К. Марджановим брав участь в організації в Києві естрадного театру «Кривий Джиммі». Один із засновників Театру сатири в Москві (1924). Першу кінороль зіграв у 1915 р. («Історія однієї дівчини»). Знявся у фільмах: «Чашка чаю» (1927), «Веселі хлоп'ята» (1934), «Воротар» (1936), «Цирк» (1936), «Багата наречена» (1937), «Злочин і покарання» (1940) та ін.

²⁶ Ладиніна Марина Олексіївна (1908 – 2003) – радянська актриса театру і кіно, н. а. СРСР (1950). Лауреат п'яти Сталінських премій (1941, 1942, 1946, 1948, 1951). Була першою дружиною режисера І. Пир'єва і зіграла в більшості його картин. Закінчила Державний інститут театрального мистецтва (1933). Працювала у МХАТі (1933–1935). Знялась у фільмах: «Ворожі стежки» (1935), «Багата наречена» (1937), «Трактористи» (1939), «Свинарка і пастух» (1941), «О шостій вечора після війни» (1944), «Кубанські козаки» (1949), «Тарас Шевченко» (1951) та ін.

²⁷ Любезнов Іван Олександрович (1909 – 1988) – російський актор театру і кіно, н. а. СРСР (1970). Закінчив Державний інститут театрального мистецтва в Москві. Працював у театрі-студії Малого театру (1931–1935), Московському театрі сатири (1935–1948) і Малому театрі (з 1948). Зіграв у 50-ти фільмах: «Ворожі стежки» (1935), «Багата наречена» (1937), «Гомони, містечко» (1939), «Закон життя» (1940), «Як посварились Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (1941), «О шостій вечора після війни» (1945), «Зустріч на Ельбі» (1949), «Ідіот» (1958), «Летюча миша» (1978) та ін. Перший чоловік актриси М. Ладиніної.